

POLILINGVIZAM U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI 18. STOLJEĆA

Rafo Bogišić

UVODNE NAPOMENE

1.

U podrobnijem raspravljanju o hrvatskoj književnosti i kulturi 18. stoljeća potrebno je i nužno najveću pozornost obratiti na medijsku raznolikost, na polilingvizam koji je u tom stoljeću vladao u hrvatskoj kulturi i književnosti. Potrebno je to iz više razloga, a u prvom redu zbog toga jer je polilingvizam u to vrijeme u Hrvatskoj bio ne samo osobiti i naglašeni kulturni i medijski fenomen to je manje ili više bio i u prethodnim stoljećima nego i bitna pretpostavka hrvatskoga književnog i kulturnog života te epohe. U tom je smislu potrebno višejezičnost fiksirati i promatrati kao osobit sklop izražavanja, kao medijski kompleks koji u stanovitom pravcu djeluje u zajedničkom i jedinstvenom aspektu, ali treba isto tako pozornost obratiti i svakom pojedinom mediju: ugledati njegovo mjesto i funkcioniranje pri oblikovanju književnog djela i u kulturnom djelovanju općenito.

U ovoj prigodi, dakako, u ovu tematiku ne može se ulaziti potanje ni svestranije. Želimo na fenomen samo upozoriti.

Jezični polilingvizam jedna je od fundamentalnih pojava u hrvatskoj kulturi i književnosti tog vremena, on je u stanovitom smislu njezin temeljni plošni znak. U nekim pak aspektima i razinama hrvatski književni mediji tog vremena relevant-

ni su i s obzirom na intimne, unutarnje i stvarne poticaje, na oblikovanje samog umjetničkog djela. Medij, uvijek djelotvorno i stvaralački nazočan pri oblikovanju i iskazu umjetničke tvorevine bit će to na osobit način u hrvatskoj književnosti ovog stoljeća.

U pristupu ovoj temi treba poći od činjenice kako su raznolikost i polivalencija u svim aspektima i na svim relacijama kulturnog i književnog života toga vremena bili njegovo bitno obilježje. Raznolikost medija samo je jedan od vidova sveopće raznolikosti, polivalencije i svestranog pluralizma književnosti epohe o kojoj je riječ.

Jezično-medijska raznolikost hrvatske književnosti onog vremena iskazuje se, kao i u prošlim stoljećima, u dva temeljna vida: na planu narodnih, domaćih medija i na planu inozemnih, importiranih medija.

Kao što je dobro poznato, u hrvatskoj je književnosti tako bilo od početka. Ipak je tijekom stoljeća dolazilo do stanovitih promjena. Nakon što je već u srednjem vijeku iz hrvatske književne matice ispao starocrkvenoslavenski jezik, stanje se u 16. i 17. stoljeću u neku ruku stabiliziralo: s obzirom na narodne medije literarna kulturna praksa ostvarivala se na štokavskoj, čakavskoj i kajkavskoj osnovi, latinski medij nastavio je svoju stvaralačku ulogu iz prošlih stoljeća, a u 16. stoljeću pridružio im se i talijanski medij. Tako će se veliki hrvatski kulturno-književni zamah, do kojega će poslije humanizma doći u dva velika renesansno-barokna stoljeća, ostvarivati u tri domaća i dva inozemna medija.

U 18. stoljeću s obzirom na narodne medije dolazi do značajnih promjena. Ne ulazeći u potankosti i složene relacije pojedinih slojeva i regija, može se primijetiti da je u tom stoljeću iz matice hrvatske književnosti ispao i čakavski medij, pa su na poprištu ostala dva narodna medija: kajkavski i štokavski.

Promjene u narodnom mediju u 18. stoljeću rezultat su snažnih književnih i kulturnih zbivanja u sklopu hrvatskog regionalnog kompleksa. S tim u svezi hrvatski narodni mediji, posebno onaj štokavskog tipa, dobivaju nove značajke, štokavska kvaliteta izražavanja iskazuje se na novim razinama. Događa se to, iako je hrvatski narodni i kulturni subjekt i u tom stoljeću složen i oblikovan iz istih dijelova kao i u prošlim stoljećima. Oni će, međutim, u novim historijskim okolnostima poprimati i neke nove značajke i igrati nove uloge u hrvatskom kulturnom životu. Nije to tako samo s obzirom na novu ulogu Slavonije novosti u štokavskom mediju vidljive su i u drugim dijelovima Hrvatske, npr. u Dalmaciji i u Dubrovniku tako da se u ovo vrijeme može govoriti o štokavskim medijima.

Pored štokavskog u 18. stoljeću i dalje u punoj snazi traje i značajne plodove donosi kajkavski književni jezik. U naglašenom polivalentnom, višestrukom i višeslojnom kulturnom očitovanju i potrebama kajkavski jezik u svim svojim područjima doživljava ne samo naglašeni procvat nego donosi i dragocjene plodove u općoj hrvatskoj književnoj situaciji.

Pored ova dva narodna medija, kajkavskog i štokavskog, u 18. stoljeću i dalje u punom zamahu traju i djeluju i dva medija stranog podrijetla: latinski i talijanski.

Različitosti i bogatstvo izraza hrvatske književnosti u narodnim medijima osobit je problem i promatra se posebno kad je riječ o traženju zajedničkog i jedinstvenog hrvatskog književnog jezika. Dobro je poznato da je upravo tijekom 18. stoljeća došlo do snažnog i zapravo konačnog zamaha u pravcu ujednačivanja književnog jezika i da je štokavski izraz u 18. stoljeću zauzeo i u pogledu kvalitete i kvantitete moćne i stvarne polazne osnove koje će mu u 19. stoljeću omogućiti definitivnu afirmaciju.

Raznolikost štokavskog govora tijekom 18. stoljeća, s jedne strane i, postojanje bogate književnosti na kajkavskom jeziku, s druge, dva su plana na kojima se može i mora govoriti o razlikama, bogatstvu i općoj polivalentnosti s obzirom na narodni medij, odnosno narodne medije u hrvatskoj književnosti toga stoljeća.

O tome, međutim, kao posebnom fenomenu nećemo sada govoriti. Nećemo potanje registrirati ni historijska zbivanja u međusobnoj komunikaciji ili usporedbi između kajkavskog i štokavskog jezika-govora u tom stoljeću. Zadržat ćemo se na drugom aspektu polilingvizma hrvatske književnosti 18. stoljeća: na onom u kojemu štokavski i kajkavski medij funkcioniraju i koncipirani su kao jedan, hrvatski narodni medij i izražajni fenomen, a pored kojega se i uz koji se u hrvatskoj književnoj i kulturnoj praksi javljaju i djeluju i drugi strani mediji, mediji stranog, inozemnog podrijetla. To su, kao što smo rekli, i kao što je dobro poznato, latinski i talijanski medij.

Nije pri tome od posebnog značenja što je latinska književna i jezična praksa u 18. stoljeću, iako utemeljena i ukorijenjena u klasičnoj latinskoj kulturi i filologiji u ovom vremenu, u novom vijeku imala i očitovala i nove aspekte, nove zahtjeve i bila osnova za pojavu novolatinske filologije. Latinski je jezik u 18. stoljeću živio i na njemu se stvaralo u sasvim novim okolnostima, novom i drukčijem ozračju i od onog u dalekim klasičnim vremenima antike i od onoga u vremenima humanizma. Bilo je to ne samo zbog drukčijih općedruštvenih kulturno-historijskih

i estetskih potreba nego i zbog drukčijih novih narodnih jezika koji se javljaju kao neposredni susjedi i sustvaraoci s latinskim jezikom. Stara praksa o međusobnom prožimanju utjecaja između latinskog jezika i narodnog izraza u književnosti nastavila se i u 18. stoljeću s novim intenzitetom i u novim odnosima, na novim razinama.

Možemo ponoviti kako se u hrvatskoj književnosti tijekom stoljeća, pa i u 18. stoljeću, povremeno i akcidentalno javljaju i neki drugi mediji, kao npr. francuski, njemački, mađarski. Za razliku od njih latinski i talijanski nisu u hrvatsku kulturu i književnost nailazili prigodno, povremeno ili samo u povodu neke osobite potrebe, nego su to bili mediji koji su stoljećima dosljedno i sustavno, trajno i stvaralački djelovali i sudjelovali u hrvatskoj kulturi i književnosti te ravnopravno s narodnim medijima sudjelovali u njezinu iskazu i oblikovanju. Ta dva medija, latinski i talijanski, stoljećima su djelovala u hrvatskoj kulturi na svim razinama i u svim područjima. Tako je bilo i u 18. stoljeću, ali je upravo tim stoljećem završila njihova uloga u hrvatskom književnom i kulturnom životu. Nazočnost latinskog i talijanskog jezika traje u hrvatskom kulturnom životu i u 19. stoljeću, ali su to u sasvim novoj situaciji bili samo prirodni ostaci i kasni refleksi duge prošlosti i prakse.

Prema tome, u konačnoj razini polilingvističke vizure hrvatske književnosti 18. stoljeća možemo uočiti isto ono što smo primijetili i konstatirali za 16. i 17. stoljeće, kad smo u hrvatskoj kulturno-književnoj praksi i situaciji utvrdili sigurni i jasno prepoznatljivi konstruktivni jezični trilingvizam, jezični troplet: narodni, latinski i talijanski. U tom smislu i u tom svjetlu hrvatsku književnost i kulturu 18. stoljeća vidjet ćemo kao jedinstvenu književnost i kulturu bez obzira na kojemu je od spomenuta tri medija očitovana i iskazana.

2.

Kao što je rečeno, pri istraživanju polilingvizma u hrvatskoj kulturi 18. stoljeća pozornost treba obratiti i pitanju prakse, odnosno tematske opredijeljenosti svakog medija posebno. Zanima nas u kojim područjima i na kojim razinama su odnosni mediji sudjelovali u književnosti i kulturi koju su iskazivali i oblikovali.

Kao i u prošlim stoljećima, tako su i u 18. stoljeću latinski i talijanski mediji zadržali obje strane svoje humanističke funkcije: i onu literarnog i onu znanstvenog

kazivanja. I u 18. stoljeću u hrvatskoj se književnosti upotrebljava latinski i talijanski medij, pa tada u hrvatskoj književnosti na svima trima medijima nastaju značajna književna ostvarenja. Ipak, u tom će stoljeću sve više prevladavati i sve više do izraza dolaziti humanistička znanstvena funkcija latinskog i talijanskog medija.

Latinski je jezik u 18. stoljeću u hrvatskoj kulturnoj sferi doživio svestrano široku i plodnu primjenu te uz narodni jezik postao fundamentalnim medijem hrvatske kulture. S obzirom na humanističke vizije, bit će u prvom planu, ali se ni u tom stoljeću s obzirom na putove djelovanja, s obzirom na genetsku stranu fenomena i na općenitu kulturnu praksu, latinski ne može odvojiti od talijanskog medija. Unatoč jasnoj prevlasti latinskog medija, talijanski je u svakom pogledu i u tom stoljeću slijedio svoj mediteranski uzor, dolazio je s njime, pratio ga je, dovodio i uvodio, bio njegovim nedjeljivim partnerom, njegovim suvremenim aktualnim tumačem. Igrao je pri tome u neku ruku dvostruku ulogu kao suvremeni živi i aktualni jezik bio je nositeljem i tumačem mnogih humanističkih pojava, a kao jezik mediteranske kulture i tradicije u odnosu na narodni hrvatski jezik, preuzimao je i sam ulogu jezika klasike i tradicije. Dva medija zajedno su funkcionirala u oblikovanju hrvatske zapadnoeuropske mediteranske svijesti, a zatim poslužila i kao mediji djela i kulturne komunikacije u hrvatskom narodnom subjektu.

Na latinskom su jeziku u hrvatskoj književnosti 18. stoljeća napisana i djela velikog značenja i visoke kvalitete. To se u prvom redu može reći za poeziju, uzevši dakako u obzir i onu koja je nastala kao plod prevodilačkog zahvata s drugog (npr. grčkog) jezika. Prevođenje je i u ovom stoljeću bilo smatrano sasvim ravnopravnim humanističkim postupkom pa su u »oslanjanju« na tuđe uzorke ostvarena značajna i velika književna djela. Primjeri Rajmunda Kunića, Bernarda Zamanje i Đura Hidže to jasno pokazuju.

Prevodilačka praksa vidljiva je na svim relacijama u hrvatskoj književnoj praksi ovog stoljeća. Đuro Hidža s latinskog na narodni jezik prevodi pjesme Bernarda Zamanje i Đura Ferića. Slavonac Emerik Pavić (1715–1780) na latinski prevodi Montesquieov »Esprit du lois«, na talijanski prevodi latinske pjesme Gian Luca De Angelis (1685–1755) itd. Poetika hibridnog koncepta originalnog i prevodilačkog rada djelovala je tako da su ponekad prijevodi, zapravo prerade odnosno parafraze originalnih drugih djela.

Latinskim jezikom pisane su pjesme različita oblika i raznih žanrova. Glede stihova i strofa koriste se i njeguju oblici stare latinske tradicije. Prevladava, dakako, u stoljeću klasicizma heksametar i elegijski distih, ali se koriste i drugi oblici.

U poeziji hrvatskih latinista toga vremena veoma je često nazočan motiv prigodnosti. Prigodnost je nazočna u hrvatskoj poeziji i narodnog i latinskog i talijanskog izraza od početka, od vremena humanizma. Naglašenim sazrijevanjem i prihvaćanjem odgojno-prosvjetiteljske ideje poezija je prigode neumorno pronalazila i njima se koristila. Prigodnost je u hrvatskoj poeziji 18. stoljeća u svim medijima toliko nazočna, da je teško jasno i sigurno razlikovati prigodnost i čistu pjesničku situaciju. Može se reći da u tom stoljeću nije bilo prigode iz osobnog, društvenog, javnog, političkog, svjetovnog i crkvenog života koja nije bila praćena skladanjem na svim medijima. To se isto može reći za sve prigode iz obiteljskog života.

Latinskim jezikom pisali su hrvatski pjesnici svih književnih sredina. Osim primorskih komuna, latinsku poeziju pišu i pjesnici u sjevernim hrvatskim krajevima. Tako npr. uz Matiju Petra Katančića latinski pjeva Požežanin Franjo Sebastijanović (1756–1806), a u Zagrebu ugledni kajkavski pisac Tituš Brezovački (1757–1805). U Splitu latinski pjeva Julije Bajamonti (1741–1800) koji je ostavio i rukopisnu zbirku pjesama na talijanskome.

U tom stoljeću hrvatski pjesnici pišu i na talijanskom jeziku. Doduše, bili su manjeg stvaralačkog zamaha, kao što su Ivan Sara Bunić (u. 1712), Đuro Matijašević (u. 1728), Vice Petrović (u. 1754) i neki drugi Dubrovčani, a koje spominju ugledni dubrovački biografi Serafin Crijević, Ludovik Dolci-Slade i Franjo Maria Appendini. Na talijanskom jeziku zbirku pjesama napisao je i najveći hrvatski pjesnik tog vremena Ignjat Đurđević (1675–1737) koji će tako svojim značajnim i velikim opusom na sva tri hrvatska književna medija postati uzorkom hrvatskog književnog trilingvizma toga stoljeća.

Velika je i raznolika nazočnost talijanskog jezika u kulturno-književnom životu Dalmacije u 18. stoljeću. Talijanska kultura upravo preko talijanskog medija bila je u Dalmaciji tog stoljeća duboko usađena i djelotvorna u svim oblicima života. Postići naobrazbu, stupiti u kulturne krugove i sudjelovati u kulturnom i književnom životu bez poznavanja talijanskog jezika bilo je nemoguće.

Svestrana utemeljenost u talijanskoj kulturi, opredijeljenost talijanskom mediju i potpun oslon na talijansku kulturnu sferu u općoj naobrazbi bili su u svim

krugovima zahtjevi bez obzira na podrijetlo. Upotreba talijanskog jezika i pripadnost talijanskoj kulturnoj sferi nisu bili u suprotnosti sa sviješću intelektualca o osobitom, posebnom, domaćem, narodnom, slavenskom i hrvatskom podrijetlu pučanstva koje nastava Dalmaciju. Uz totalno prijanjanje talijanskoj kulturi i pjesnici, kulturni djelatnici i intelektualci koji nisu pristajali uz hrvatski atribut isticali su pripadnost epitetima: ilirski, slavenski, dalmatinski. Dosljedno privrženi talijanskom jeziku i talijanskoj kulturi znali su da žive i djeluju u jednoj kulturnoj i narodnoj sredini koja stoji i postoji na osobitim korijenima, koja se očituje u svojim osobitim domaćim kvalitetama.

Polilingvizam hrvatske književnosti 18. stoljeća osobito je uočljiv u znanstvenom radu. I u tom pogledu postoje razlike kad je riječ o pojedinim medijima. Narodni medij u znanstvenom djelovanju zauzima usputno mjesto, latinski se svestrano koristi u svim znanstvenim disciplinama. Pri tome do izraza dolazi i karakteristična bliskost i povezanost različitih znanstveno-istraživačkih usmjerenja i disciplina. Isti ljudi često pišu djela s različitih područja. I u tom pogledu latinisti 18. stoljeća idu stopama svojih prethodnika humanista koji su također raznolikost očitovali i u pogledima i u praksi. Dovoljno je spomenuti opuse dvojice najvećih: Rudžera Boškovića i Matije Petra Katančića. Oba su autora ostavila značajna djela iz prirodnih znanosti, ali i iz povijesti i filozofije.

U tom se stoljeću ponovno tiska i glasovito povijesno djelo Ivana Lucića *De regno Dalmatiae et Croatiae*, te Jurja Rattkaya *Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae Croatiae et Slavoniae* (2. izd. Beč, 1772). Na talijanskom se pišu djela iz prirodnih znanosti (npr. radovi fiziokrata i ekonomista Ivana Luke Garanjina, 1764–1841).

Na talijanskom jeziku napisana su i neka djela iz humanističkih disciplina i historiografije koja u tom stoljeću čini velike korake naprijed. Poznata su takva djela Alberta Fortisa *Osservazioni sopra diversi pezzi di Viaggio in Dalmazia* (Mleci, 1776), i Nikole Ivelia-Ivulića (1767–1830) *Le sciagure della Dalmazia nell'anno 1797* (ostalo u rukopisu). Radoš Ante Michieli-Vitturi (1752–1822) u raspravi *Saggio epistolare sopra la republica della Dalmazia* (Mleci, 1777), ističe autohtonost Dalmacije Iliro-Dalmati. Jedan od najpoznatijih autora toga vremena u Dalmaciji, rođen u Zadru a biskup u Hvaru, Gian Domenico Stratico (1732–1799) piše uglavnom na talijanskome, ali se služi i hrvatskim. Prožet je rodoljubnim zanimanjem za domaći, narodni, ilirsko-hrvatski jezik, a zanima ga i glagoljica. Piše: »è ben da vergognarsi che noi padroni d'una lingua non solo significante e

ricca, ma stesa per più della metà dell'Europa, nuotiamo nell' incertezza delle vere generali sue proprietà, onde a ciascuno scrittore è libero deformare, alterare, scomporre il nostro bell'idioma« (Cit. prema Zorić, 354–355). (Sramota je da mi koji posjedujemo jezik ne samo značajan i bogat nego i proširen na više od polovice Europe, nesigurno plivamo u njegovim glavnim karakteristikama, pa je tako svakom piscu dopušteno da kvari, izopačava, remeti naš lijepi jezik.) Svestrani kulturni djelatnik Julije (Giulio) Bajamonti (1744–1800) piše talijanskim jezikom, ali proučava hrvatsku kulturnu prošlost, hrvatsku baštinu, hrvatski narodni život. Zapisuje hrvatske narodne pjesme. Koliko je talijanski jezik u Dalmaciji u 18. stoljeću ovladao kulturnim krugovima, pokazuje i izrazito narodni čovjek Andrija Kačić Miošić koji svoju posvetu *Korabljice* (Mleci, 1750), upućenu knezu Jakovu Ivičeviću iz Makarske, piše na talijanskom i na hrvatskom jeziku (Illustrissimo sig. Conte).

Za hrvatsku polilingvističku situaciju tog vremena ilustrativno je ono što se krajem 17. i u prvim decenijima 18. stoljeća događalo u Dubrovniku. Tamo se u to vrijeme oblikovao cijeli jedan kulturno-književni pokret koji je težio proučavanju i afirmaciji hrvatskoga narodnog jezika i općenito narodne književnosti, ali koji se pri tome latinskim i talijanskim jezikom stalno koristio u svojoj praksi. Kulturno-književni i znanstveni krugovi o kojima je riječ osnivaju i posebnu Akademiju koju nazivaju *Akademijom ispraznijeh*, ali i *Accademia degli Osiosi* i *Accademia Otiosorum*. Argumente kako treba njegovati domaći, *ilirski*, hrvatski jezik ovi autori znaju izreći i na talijanskom jeziku, pa je tako upravo u njihovu krugu zapisano kako hrvatski jezik »nelle sue perfezioni non cede a qualunque piu perfetto linguaggio«. Asimilaciju temeljnih korijena u hrvatskom kulturnom subjektu sažeto je iskazao dubrovački suvremenik Dživo Natali Aletin (1670–1742), istakavši kako je Dubrovnik »Ellicona d'Iliri delle muse slavoniche«, spojivši tako znakovito sva tri elementa u jednoj frazi. Ti se djelatnici na polju domaće, hrvatske kulture i književnosti uvelike služe talijanskim i latinskim jezikom. To će doći do izražaja i u drugom deceniju stoljeća kad se od opće kulturne *Akademije ispraznih* odvoji i zasebno oblikuje *Accademia privata sopra la lingua illyrica*, koja će pozornost posvetiti samo narodnom jeziku.

Hrvatsku kulturnu situaciju i medijsku praksu tog vremena uvjerljivo ilustrira i ono što se događa u filološkoj znanosti. Tako se osim velikih filoloških ostvarenja Ivana Belostenca (*Gazophylacium seu latino-illyricorum onomatum aerarium*, 1711) i Antuna Jambrešića (*Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica*

et hungarica, 1742) rječnici i gramatike ponajčešće pišu na temelju i u bitnoj svezi s trojezičnom stvarnošću i praksom u hrvatskoj kulturnoj sferi. Već krajem 17. stoljeća Ivan Tanzlinger Zanotti sastavlja u Zadru *Vocabolario di tre nobilissimi linguaggi: italiano, illyrico e latino* (Rječnik triju najplemenitijih jezika: talijanskog, hrvatskog i latinskog, 1679, 1704, 1732). Jakov Mikalja tiska 1649. *Blago jezika slovenskoga. Dictionarium illiricum*. (Loreto, Ancona, 1649–1651), pa svoje djelo ilustrira tekstovima napisanim latinskim i talijanskim jezikom (Piše... in qua verba illyrica italice et latine redduntur). U Predgovoru Mikalja piše kako je »la lingua bosnese la piu bella«. Pavao Ritter Vitezović oblikuje svoj Rječnik hrvatsko-latinski i latinsko-hrvatski. Adam Patačić sastavlja *Dictionarium latino-illiricum et germanicum* (1772, 1779). Ardelio Della Bella 1728. g. objavljuje rječnik *Dictionario italiano, illyrico, latino* pridodavši svom djelu i gramatiku hrvatskoga jezika sastavljenu na talijanskom jeziku. Joakim Stulli, učeni Dubrovčanin, 1801., godine tiska *Lexicon latino-italiano-illyricum* i *Rječosložje latinsko-talijansko-ilirsko* (1806) te *Vocabolario italiano-illyrico-latino* (1810). Josip Voltić sastavlja *Ričoslovník (vocabolario, Woerterbuch) iliričkoga, talijanskoga i nimačkoga jezika zajedno s pridstavljenom gramatikom*.

Jasna višejezičnost kao elementarna kvaliteta hrvatske suvremene kulture pokazuje se i u sastavljanju gramatika kao nužnih čimbenika suvremenog kulturnog života. Važne, pionirske iskorake u tom pravcu već u prošlom stoljeću bio je učinio Bartol Kašić u čijoj su gramatici (*Institutiones linguae illyricae*, 1604) dodiruju hrvatski, latinski i talijanski aspekt i sloj. Kašić često pojedine gramatičke oblike, da bi stvar objasnio, ilustrira i talijanskim jezikom. Možemo zato Kašića smatrati začetnikom trojezičnih gramatika u hrvatskoj kulturnoj sferi (Vidi J. Jernej, RAD HAZU 388, 1981, 132, 138).

U 18. stoljeću Lovro Šitović tiska (1713) *Grammatica latino-illyrica* (još dva izdanja 1742, 1781). Tomo Babić sastavlja 1712. godine *Prima grammaticae institutio pro tyronibus illyricis accomodata*. Neke trojezične gramatike ostale su i u rukopisu (npr. Gašpar Vinjalić, 1707/1781), Franjevački samostan Sinj). Utvrđeno je kako su to veoma praktične gramatike po kojima se može »naučiti u isto vrijeme jezik latinski i hrvatski, a služit će Talijanima da nauče hrvatski jezik« (Cit. prema Josip Jernej, Rad 388, 177). Trojezičnu gramatiku sastavio je i Josip Đurin (Jurina) i tiskao je u Mlecima 1793.: *Slovkinja slavnoj slovinskoj mladosti đaćkim, iliričkim i talijanskim izgovorom napravljena* (Mleci, 1793). Ugledni literarni historičar Franjo Maria Appendini tiskao je u Dubrovniku 1814. g.

gramatiku *I primi elementi della lingua latina esposti in italiano et in illyrico, ad uso degli scolari delle scuole pie di Ragusa*, pothvat koji jasno govori ne samo o školskim nego i o kulturnim potrebama u hrvatskoj kulturnoj sferi.

U filološkoj je praksi bila uvriježena koncepcija da se »đački« (latinski i talijanski) najbolje mogu zajedno naučiti. I taj plošni aspekt upozorava na zajedničku tradiciju dvaju medija u hrvatskoj kulturi.

Osobita jezično-medijska praksa hrvatske kulture u 18. stoljeću vidi se i u književnoj historiografiji.

Glavna djela i sastave u ovom području ostvarivat će hrvatski znanstvenici i kulturni djelatnici na latinskom jeziku. U prvom su planu biografi koji su djelovali u svim hrvatskim sredinama. U sjevernoj Hrvatskoj nastali su značajni zbornici Ivana Krištolovca (1722), Nikole Bengera (1695–1766), Adama Baltazara Krčelića (1700–1778), Adama Alojzija Baričevića (1756–1806), Josipa Jakošića (1734–1804), i dr. U Dubrovniku se u ovo vrijeme radom na biografiji ističu Ignjat Đurđević (1675–1737), Sebastijan Dolci Slade (1699–1777), Đuro Bašić (1695–1765) i najpoznatiji među njima Serafin Crijević (1686–1759). U Dalmaciji će se u tom stoljeću, što smo već naglasili, javiti brojni autori koji će svoje znanstveno-esejističke zapise i sastave pisati na talijanskome. Jedan svoj spis na talijanskom jeziku napisao je i Ruđer Bošković (*Giornale di un viaggio da Constatinopoli in Polonia, Bassano, 1784*). Neki autori su na talijanskom jeziku oblikovali i kodekse-zbornike tekstova iz kulturno-historijske tematike. Takvi su npr. neki zbornici uglednih prepisivača Džona Rastića, Lovra Cekinića, Toma Krše, Jurja Bizantića i dr.

Znakovitu i uvjerljivu sliku hrvatskog trilingvizma daje nam ono što se u hrvatskoj književnoj historiografiji dogodilo krajem tog stoljeća. Bilo je to vrijeme kad se završavala epoha biografija i kad su se javile prve književno-historijske sinteze.

U to vrijeme u hrvatskoj književnoj historiografiji pojavila su se tri takva djela, tri prva hrvatska zaokružena književno-historiografska djela, različita po tematici, ali istovjetna po naglašenom sintetskom karakteru i sigurnom pionirskom značenju pojave. Franjo Maria Appendini tiska u Dubrovniku 1801. svoje *Notizie storico-critiche sulla storia antichit e letteratura de Ragusei* (Historijsko-kritičke vijesti o starini, povijesti i književnosti Dubrovnika); slavonski književnik i znanstvenik Matija Petar Katančić završava 1817. godine svoj zaokruženi književno-teorijski pregled zasnovan na hrvatskoj književnoj praksi *De poesi illyrica libellus* (Knjižica

o hrvatskoj poeziji), a Tomaš Miklošič tiska 1821. svoju knjigu *Izbor dugovanj vsakovrstneh*, zbornik štiva iz hrvatske prošlosti, ali s posebnim, opsežnim i značajnim poglavljem *Od slovarnic, piscev i knjig orsaga horvatskoga*.

Sva tri ova djela datirana su godinama na početku 19. st., ali su sva tri djela sigurno nastajala i pripremana i bitno utemeljena u 18. st. Katančić je svoju »Knjižicu« napisao tako što je proširio i produbio studiju započetu već prije u napisanoj »kratkoj prozodiji« (*Metrica illyrica. Brevis in prosodiam Illyricae linguae animadversio*) što se kao uvod u »past. razgovore« pojavila u *Jesenskim plodovima (Fructus auctumnales*, Zagreb, 1791). Miklošič pak sam kaže kako u svom djelu daje konačni oblik onoga što je brižljivo zapisivao od svoje mladosti »pokehdob imam vnogovrstneh dugovanj od mladosti skrbno popisaneh«.

Znakovito je upozoriti na medije kojim su navedena djela napisana. Appendini je svoju povijest jedne komune, ali s opširnim osvrtom i jasno očitovanim zanimanjem za cijelu regiju napisao na talijanskome, Katančić svoje teorijske vizije i zaključke piše na latinskom jeziku, dok Miklošič svoj pregled književnosti orsaga horvatskoga piše na narodnom jeziku. Tako je i tim znakom na kraju epohe, a u sintetskim zaokruženjima i vizijama, ostvarena hrvatska jezična praksa odnosnog vremena. Narodni, latinski i talijanski medij u velikom stilu predstavljeni su na razmeđu epohe. Latinski i talijanski učinili su to na oproštaju s odnosnim subjektom u oblikovanju kojega su stoljećima stvaralački sudjelovali, a narodni u nastupu, kao prva sinteza koja će na svom vlastitom narodnom jeziku nastojati zaokružiti što više materijala orsaga horvatskoga.

3.

Polilingvizam odnosno trajna nazočnost latinskog i talijanskog medija u hrvatskoj kulturi i književnosti 18. stoljeća nije samo lako uočljiv plošni znak ove književnosti. Klasično-mediteranska kvaliteta čiji su nosioci bili latinski i talijanski jezik u hrvatskom kulturnom subjektu već stoljećima bila je utemeljena razina i fundamentalni stvaralački znak i čimbenik hrvatske književnosti i tog stoljeća. U 18. stoljeću u imperativu kulturnih kretanja koje nazivamo klasicizmom i prosvjetiteljstvom polilingvizam u hrvatskoj književnosti nalazi se u prvom planu.

Sva hrvatska književna djela u 18. stoljeću rezultat su polaganog i sustavnog rada, širokih poticaja i tendencija učenosti kojima je to vrijeme bilo prožeto. Sve

su te tendencije i kad nisu bile u neposrednom dodiru s latinskim jezikom svoje i izražajne-stilske i unutarnje tematsko-idejne naboje zasnivale najčešće na latinskom jeziku i latinskoj kulturi.

Latinizam je i u 18. stoljeću, kao i u stoljećima prije toga, u svim zemljama zapadnoeuropsko-mediteranskog kruga očitovao i trajno iskazivao naglašeni univerzalni, opći karakter i znak, koji je latinskom naslijeđu i jeziku kao primarnom mediju velike klasične baštine bio svojstven, bio njegovom fundamentalnom karakteristikom. Tako je stoljećima bilo i u hrvatskoj književnosti.

Osim toga, već u vrijeme humanizma, a zatim i dalje tijekom stoljeća, latinizam je u hrvatskoj kulturnoj sferi trajno očitovao raznolike veze s narodnom kulturom u okviru koje je trajao i djelovao. Ovaj dvostruki, univerzalni i nacionalni, opći i domaći vid i karakter hrvatskog latinizma do punog izraza došao je i u 18. stoljeću i on će u hrvatskoj književnosti i kulturi tog stoljeća biti temeljnom kvalitetom njegova postojanja. Nije teško zaključiti kako je upravo to dvojstvo u jedinstvu odigralo veoma važnu ulogu u vitalnosti i plodnosti hrvatskog latinizma.

U tom smislu, posebno s obzirom na tematsko-idejni svijet i stilske kvalitete, hrvatski latinizam u 18. stoljeću, osim što se naglašeno oduševljava antikom i klasikom, nosi u sebi i snažnu reakciju na barokne tendencije prethodnog vremena. Zajedno s književnošću na narodnom jeziku on u svojim umjetničkim i znanstvenim razinama nastoji udovoljiti i novim klasicističkim i prosvjetiteljsko-romantičkim težnjama utirući jedinstveni put za nova preporodna vremena. Iz naravi ovakva stava nastalo je i prijanjanje latinizma (talijanizma) klasicizmu ne samo u poeziji i znanstvenim disciplinama nego i u teorijskim konceptima.

Nove prevladavajuće tendencije stoljeća označene terminima racionalizma, klasicizma i prosvjetiteljstva u hrvatskoj književnosti ovog stoljeća funkcionirat će u sva tri medija. U latinizmu će nove tendencije svoj stilsko-tematski znak iskazati u prvom redu onim što se naziva klasicizmom, a on će značiti ne samo poštivanje estetičkih vrednota i kategorija koje se mogu naći u antici i antičkoj tradiciji općenito, nego će punom pozornošću razvijati i one koncepte koje je iz antike bila preuzela i u prvi plan dovela renesansa, a koji se u književnoj praksi iskazuju elementima sklada, čistoće i jasnoće, dakle općenito smislom za uredno i smisljeno kazivanje, koje odbija sve natruhe bilo kakvih usputnih posrednih, pratjećih ili pomodnih zahtjeva. U tom smislu hrvatski su mediji jedinstveni u nastojanju da iskažu jednostavnu i čistu istinu. U umjetničkoj praksi ona je ostvarivana, a zatim znanstveno-teorijski objašnjavana. Dosljedan koncept višemedijske hrvatske

književnosti toga stoljeća kao da je iskazao latinist Rajmund Kunić u pjesmi »*Quid sibi praecipue in carmine displiceat*« (Što se pjesniku u pjesmi naročito ne sviđa.), kad je ustvrdio: »*Odi ego delicias verborum cassaque rebus/carmina*« (Mrzim kićenost riječi i pjesme lišene smisla.) Ako su stanovite stilske tendencije u poeziji tog stoljeća i donosile elemente figurativnosti ili naglašene stilske »uvjerljivosti«, u jasnoći i smislenosti svi su bili jedinstveni.

Međusobna povezanost i zajednički put raznih hrvatskih medija 18. stoljeća očituje se i u njihovoj zajedničkoj relaciji prema svom domaćem tlu, prema zemlji i tradiciji u kojoj su se rađali. Unutar višejezičnosti koju su trajno prakticirali hrvatski književnici 18. stoljeća međusobno su trajno komunicirali na svim razinama i u svim slojevima. »U Hrvata je komplementarnost latinske književnosti s onom na narodnom jeziku iz više razloga, estetskih, kulturno-povijesnih, pa i političkih trajno nazočna u svim razdobljima. Čak je uzajamna povezanost latinskog i narodnog izraza u hrvatskoj književnosti ne samo u bezbrojnim pojedinostima lako uočljiva nego i za ocjenu cjelokupnog tijeka njezina razvoja značajna, da ne kažem presudna« (V. Vratović).

Poseban oblik povezanosti jest komunikacija među autorima. U tome nije presudno kojim se medijem autori služe. Ignjat Đurđević, Matija Petar Katančić i Adam Tadija Blagojević komuniciraju s autorima različitih medija. U vizuri vrednovanja književnog djela i književnog fenomena, u prošlosti i sadašnjosti, medij ne igra odlučujuću ulogu. U tom smislu i slava Dubrovnika nameće se kao veličina i u prvom je planu kao cjelina, kao jedinstveni fenomen. Tako je koncipirana i cjelokupna hrvatska književnost, takav koncept očituju i autori prvih sinteza F. M. Appendini, M. P. Katančić i Tomaš Miklošič.

Prožetost i komunikacija među medijima došla je do izraza i na formalno-plošnom planu. Na latinski su prevedena djela napisana narodnim jezikom, tiskaju se zajedničke zbirke raznih medija, pišu se latinske posvete djelima napisanim narodnim jezikom.

Pri tome se latinska starina u hrvatskoj kulturi 18. stoljeća na svim razinama poslužila i funkcionirala kao oblik i stvaralački vid odnosa i koncepta, kao suvremena kreativna praksa i potreba.

Polilingvizam hrvatske kulture i književnosti, tako naglašeno uočljiv u 18. stoljeću, odigrao je presudnu ulogu i imao veliko značenje za daljnji život i sudbinu hrvatske kulture općenito. To se jasno može uočiti i na književnom i na općekulturnom planu.

Uronjeni u latinski duh i jezik hrvatski su pjesnici i pomoću latinskog jezika, izraza i duha usavršavali svoj narodni medij izgrađujući ga na velikoj tradiciji hrvatske književne prošlosti u kojoj su latinski i talijanski imali značajnu ulogu, ali i na snažnim tendencijama tih istih medija rođenima u 18. stoljeću.

Simptomatično je ono što će u tom pogledu reći dubrovački preporoditelj Antun Ročić-Rocci u predgovoru Hidžina prijevoda Quinta Horacija Flaka (Dubrovnik, 1849). Reći će da je Hidža velikog rimskog pjesnika preveo na hrvatski jezik »neka bi pokazao da štogod upisaše klasično pero grčko i rimsko to sve mogaše se izrijeti našijem govorom bez otruniti cvijet one ljepote radi kojega književni plod ovezijek davno izobraženijeh i mogućijeh narodah joštera i dan današnji na izgled i priliku govorenja i pisanja svim žiteljem najprosvjetljenijeh stranah Europe«. Na svoj način Ročić je istaknuo svojevrsnu vertikalu hrvatskoga viševjekovnog kulturnog života.

Hrvatski polilingvizam u 18. stoljeću snažno je djelovao na epohu koja je slijedila. Na raznim medijima u Hrvatskoj su se u 18. stoljeću izvršile temeljne znanstvene i književne pripreme u oblikovanju hrvatskog narodnog i kulturnog subjekta i za njegov nastup u preporodu do kojega će doći u prvoj polovici 19. stoljeća. Talijansko latinski humanistički kompleks toliko je bio srastao s narodnim duhom, da su se i na tim medijima javljali i stvarali prosvjetiteljsko romantičarski naboji i poticaji koji će odlučivati o daljnjoj kulturnoj i narodnoj sudbini Hrvata. Uloga koju je pri tome imao posebno latinski jezik jedva se može dovoljno istaknuti. Djelo Pavla Rittersa Vitezovića, Adama Baltazara Krčelića, Ignjata Đurđevića, Serafina Crijevića, Matije Petra Katančića i Tituša Brezovačkoga da spomenemo samo neke istaknutije hrvatske latiniste iz epohe prije preporoda dovoljno i uvjerljivo svjedoče u tom pogledu. Rezultat velike mediteranske klasično-antičke hrvatske prakse moćno ostvarene u 18. stoljeću bio je i javljanje rodoljubno-preporodnih tekstova na latinskom jeziku. Ivan Derkos je glasno upozorio kako je *genius patriae super dormientibus filiis suis*, a cijelo hrvatsko narodno-političko biće upravo u latinskom jeziku bilo je u jednom trenutku potražilo spas svoga postojanja.

BIBLIOGRAFSKA NAPOMENA

Razumljivo je da ne možemo ni približno navesti literaturu koja je važna i relevantna za fundamentalnu pojavu o kojoj je riječ: polilingvizam u hrvatskoj književnosti 18. stoljeća. Na tu pojavu nailazili su i s njom se susretali svi oni koji su pisali o tom stoljeću u hrvatskoj kulturi i književnosti.

Od starijih radova i monografija možda bi se i ovom prigodom mogla spomenuti monografija Mirka Deanovića: »Odrazi talijanske akademije 'Degli Arcadi' preko Jadrana«. p.o. iz RADA HAZU 248. i 250. Zagreb 1934. godine, u kojemu se radu fenomen polilingvizma jasno prepoznaje, iako se o njemu posebno ne govori. U novije vrijeme s obzirom na latinski medij značajan je doprinos Gortan-Vratovićeve prezentacija u dvije knjige biblioteke »Pet stoljeća hrvatske književnosti« pod nazivom Hrvatski latinisti 1. i 2. (1969. i 1970). Poslije toga latinski medij u hrvatskoj književnosti istraživači i dalje »primjećuju«, pa se tako javljaju radovi Veljka Gortana, Vladimira Vratovića, Zlatka Posaveca, Željka Puratića i dr.

S obzirom na talijanski medij, treba spomenuti temeljne radove Mate Zorića skupljene u opsežnom zborniku njegovih radova »Književni dodiri hrvatsko-talijanski«, K. K., Split, 1992. g., gdje se s najvećom ozbiljnošću i s ne manje ozbiljnim rezultatima govori i o 18. stoljeću. Treba također spomenuti veoma poticajan i znakovit rad Sante Graciottija »Per una tipologia del trilinguismo letterario in Dalmazia nei secoli XVI-XVIII«, u zborniku Barocco in Italia e nei paesi slavi del Sud. A cura di Vittore Branca e Sante Graciotti, Firenze 1983. S obzirom na čisto filološki aspekt u prvom planu možemo vidjeti i informacije Zlatka Vince u monografiji »Putovima hrvatskog književnog jezika«, SNL, Zagreb, 1978. Zanimljiv je i rad Josipa Jerneja o višejezičnim filološkim djelima tiskan u RADU HAZU, 1981. U sklopu fenomena može se koristiti i rad Ivana Luke Garanjina »Ekonomsko-politička razmišljanja o Dalmaciji« (K. K., Split, 1995) u redakciji Danice Božić-Bužančić. Spomenut ćemo na kraju i dva osvrta potpisanog: »Polilingvizam u hrvatskoj književnosti« (Knjiga Mediterana 1993, Predavanja, Split K.K., 1994) i »Prve sinteze u hrvatskoj književnoj historiografiji« (Forum, 12, 1995).